

olyan, mintha a kommunikációs zárlatot próbálná feloldani ezzel a lekerekítéssel és leegyszerűsítéssel, mintha megérthetőbbé szeretne válni, pedig nincs zárlat – szakadék van, ami mindig is volt, s ami hol áthidalható, hol nem. A legtöbb versben vannak (nem költői) kérdések, és vannak rájuk (szükség- és értelemszerűen költői) válaszok, van vita, balladai dialóg, de épp amiatt, hogy a kérdés és a válasz is meg van fogalmazva, az olvasó egy lépés hátránnyal indul, ha aktívan részt venne. Nem mintha zárt volna a gondolatmenet vagy didaktikus, kirekesztő, nem is azért, mert humortalan, vagy obskurus, vagy túl paternális, hanem azért, mert nagyon megértő. „Ön szomorú. Gyermekre, / az ifjúmarxistákra gondol, / akik most vannak felkészülőben, / most halmozzák fel a tudást. / Döbbenet merednek rá a korra, melyben élnek, / tudják, hogy spektakulum, amit látnak, hazugság, de / mindent megnéznek, mindent megjegyeznek, / megvitatnak, rendszerbe illesztenek.” (*Hipnoterápia*, 72.) Hát már ez is baj, kérdezhetik, ha jó és megértő a versek beszélője („nem végtelenül, csak nagyon-nagyon”)? Tényleg, mi is ezzel a baj? Miért is kell feloldani vagy kiélezní minden ellentmondást és feszültséget? Miért kell ugyanabban az időben, ritmusban és elvek szerint lenni? Miért kell dialektikus hömpölygéssé alakítani a gondolkodást, hogy gondolkodásként érzékeljük? Kérdezte egy másik európai. (*Magvető*)

GONDOS MÁRIA MAGDOLNA

A kritika kritikája?

SOMOGYI GYULA: *METAKRITIKA*

Mindig kérdéses, hogy a különböző kritikákból összeállított gyűjtemények hogyan használhatóak és milyen eredményeket hozhatnak hosszú távon a tudományos kutatásban. A legtöbb ilyen kísérlet lehetséges pályáit általában éppen azért zárja el valamilyen előzetes koncepció teljes hiánya, mert azok többnyire egy szerző összegyűjtött kritikai munkásságára vonatkoznak. Ez alól nyilvánvalóan kivételt képeznek azok a (hangsúlyosan) könyvek, s ebben az esetben például Margócsy István *Eleven hattyú* vagy a *Hajóvonták találkozása* című kötetéről lehet szó, amelyek logikai-narratív struktúrája nem kizárólag az összegyűjtésen, az összegzésen alapul, vagyis a kötet szerkezetét nem a kritikai termelés egy bizonyos szakaszának lezárása határozza meg. Mindez azonban még mindig csak egy olyan „szürkezónát” tehet érzékelhetővé, amelynek meglehetősen ellentétes és szélsőséges pólusai között a tanulmánygyűjtemények szempontrendszeréhez és kutatási fókuszához hasonló kiemelkedő teljesítmények mellett a legkülönbélebb szövegegyüttesek, sokszor az esetlegesség termékei sorakoznak fel. Talán nem véletlen, hogy a legtöbb esetben a kötetek összeállításának és szerkezeti felépítésének magyarázata (kiváltképpen) az előszóban és (általában egy idősebb pályatárs által megírt) fülszövegben olyan apológivá válik, amely éppen az említett összegyűjtés gesztusából származó divergenzával kívánja legitimálni a gyűjtemény mindenkor – hiszen egyéb kötetekhez tapadó, azoktól függő kritikák és recenziók összekapcsolásának – alkalmiságát.

Innen nézve tűnik komoly vállalkozásnak Somogyi Gyula *Metakritika* című kötete, amely a Műút-könyvek darabjaként jelent meg, ugyanis a címválasztás látszólag pontosan arra utal, hogy valamiképpen az említett zóna részét képező gyűjteményekről vagy a kritikai beszédmód és szempontrendszer módosulásairól tájékozódhat az olvasó. Ezt már csak azért is fontos kiemelni, mert egyrészt a Műút-könyvek éppen azon könyvsorozatok egyike, amely egy évtizede rendszeresen jelenteti meg – szakterületek tekintetében is – különböző szerzők esszékből, kritikákból, tanulmányokból, elemzésekből, „jegyzetekből”, szépirodalmi szövegekből összeállított gyűjteményeit – a „szűrkezónaként” jelölt terület szinte teljes lefedettségét is biztosítva ezzel. Másrészt az utóbbi években (a kritikavitákat követően) úgy tűnik, mintha az irodalomtudományos diszkurzusban ismét komolyabb érdeklődés támadt volna a kritikaírás lehetséges irányai, működés- és megszólalásmódjai, valamint gyakorlatai és módszerei iránt (2013-ban a Debreceni Irodalmi Napokon a „Kritikai életünk” kérdése, míg 2017-ben a KULTOK konferencián éppen a „Metakritika” témája szolgáltatta a tanácskozások kiindulópontját – az *Alföld* hasábjain meg is jelent mindkét program szerkesztett anyaga).

A *Metakritika* előszavából azonban egyértelműen kiderül, hogy a kötet nem a „várható” erőterbe érkezik meg, ugyanis Somogyi összegyűjtött kritikái itt (egy textus kivételével) nem különböző szakkritikák revízióját, interpretációját vagy a metakritika viszonyrendszerének modellálását hajtják végre, pedig úgy tűnik, az alcím (*A magyar kritika alakzatai az ezredforduló után*) kifejezetten a kritikaírásról és a kritika „műfaját” érintő kérdéseket állítja a vizsgálat középpontjába. Mindez nem jelenti azt, hogy az egyes recenziók megjelenésének kronológiai rendjét megtartó, s a kötetet talán éppen ezzel strukturáló szerzői szelekció nem képes az ezredfordulót követő kritikaírás egy irányát sem felmutatni, azt azonban alapvetően valószínűsíti: ez egyáltalán nem egy metakritikai perspektívából történik meg. „Nem volt célom az sem, hogy megírjam a magyar irodalomkritika ezredforduló utáni teljes történetét, így ez a feladat a jövő kritikátörténetéire marad.” (8.)

A cím és alcím viszonya tehát azáltal minősül (félrevezető) ígéretnek, hogy miközben a címadás némiképp totalizáló érvénnyel lép fel a magyar kritika institutionális vonatkozásában, addig az előszó kizárólag a kritikus megfigyeléseinek és praxisának rögzítésében jelöli ki a kötet célkitűzését. Ez voltaképpen olyan paradox viszonyt létesít a – már említett – koncepció nélküli kritikagyűjtemények előszavát meghatározó apologetikus struktúra és a metakritikai tekintet ellenőrző funkciója között, amely az egyes recenziókra bízta a kötet szerkezetének elrendezését és kommentálását, valamint a magyar irodalomkritika alakzatainak felmutatását is. Ez utóbbi azonban csak a saját kritikai beszédmód színrevitelében lehet érdekelt, hiszen az eltérő diszkurzív minták és kritikai tendenciák komparatív vizsgálatát is egyaránt a befogadói folyamatokhoz rendeli. Annak ellenére, hogy a kötet a „beszélni hagyás” (dialogikus) modelljével kapcsolja össze saját értelmezési horizontját, végső soron nem képes elkerülni a *Metakritika* első szövegének címében jelzett kapcsolatot (*Kritika és elfedés*) megjelenését saját beszédmódjában sem, ugyanis olvasási gyakorlata, amely a félreolvasás detektálására épül, csak a metakritika lehetőségét mutatja fel, miközben maga – más értekelő távlat vagy kritikai szöveg hiányában – alapvetően kritikai marad. Ahogyan ez a „regiszterkeverő kri-

tika” esetében éppen Somogyi elemzése által válik láthatóvá: „sok esetben maga is a vizsgált szövegekhez válik hasonlónak, mintegy színre viszi a kritika és az irodalmi szöveg közötti határok elmosódásának tapasztalatát.” (20.)

Ami a kötet meghatározó logikai-narratív alapviszonyának átmeneti felülírását jelenti, az a kötet második, *Félkomoly apák* című szövegében bekövetkező modális törés. Ebben az esetben ugyanis azért jöhet létre egy kvázi metakritikaiként azonosítható tekintet, mert az interpretáció középpontjába állított „tessera”-fogalom a kritikusi tevékenységet is ideiglenesen felfüggeszti azért, hogy egy distanciát hozzon létre saját és másik között. Nem véletlen, hogy a megkülönböztetés és az apológia párhuzamos jelenléte itt a kritikai tevékenység narrációjára, az írás „jövőjének” megalapozására készíti a kritikust, ahogyan az sem: a méltatást jelző szavak oppozíciói maguk is az elismerést stabilizálják, ami a mester és tanítvány közti pszichoanalitikus viszony feloldásának kísérleteként is értelmezhető. Ez a distancia alakítja ki azt a textuális kapcsolatot is, amelyben az előző, *Kritika és elfedés* című dekonstrukciós szövegszervező eljárásokkal foglalkozó fejezet ott még „elfedett”, vagy felszínre nem kerülő tapasztalatai a *Félkomoly apák*-ba íródnak vissza. Egyrészt kétségtelen, hogy ez a fejezet az olvasás kritikai potenciáljának és a kritika olvasásából származó metakritikai karakterének egymással szorosan összekapcsolódó műveleteit teheti láthatóvá, másrészt – ezzel összefüggésben – kétségtelen: ez a kötet egyik legnagyobb teljesítménye. Az ironia azért válhat itt hangsúlyosan is szövegszervező elvvé, mert a kritika olvasása a kritikai beszédmód retorikai felépítésén keresztül önmagára ismerhet rá, ugyanis Somogyi szövegének utolsó bekezdései is rendelkeznek (noha nem abban a mértékben és relációban) a Kalmár-könyv strukturális-narratív kapcsolatainak éppen Somogyi által kimutatott hézagaival. Mindezt úgy is meg lehetne fogalmazni: ez metakritika – de nagyon is Somogyi kedve szerint való.

A kötet következő szövege – már most fontos hangsúlyozni – a *Metakritika* vállalkozásának másik legnagyobb teljesítménye: Margócsy István fentebb említett, *Hajóvonták találkozása* című könyvének kritikája. Noha ez az előzőtől teljesen eltérő módon kapcsolódik a kötet címében is jelzett problémához, azonban annál több teoretikus összefüggést, módszertani szempontot és történeti vonatkozást szolgáltat a metakritikai jelenség felmutatásához. A *Hagyomány, ideológia, kritika* című recenzióról a kötet összeállítása előtt ugyanis még bizonyosan nem lehetett elmondani, hogy a hármas fogalmi kapcsolat utolsó tagja (a *Metakritika* mint cím is erre utal) akár a Margócsy-kötetről megjelenő kritikára is vonatkozhat. Ilyen szempontból tűnik egyre komolyabb döntésnek az, hogy a különböző recenziók összeállítása során a címek egyáltalán nem változtak, hiszen ebben az esetben a szövegek közti kapcsolat utólag mégsem egy „adott pillanat reflexióinak” tűnik, hanem éppen a szerkesztés jelentéskonstituáló hiánya miatt jeleníthet meg egy metakritikai összefüggést. Ez magyarázhatja azt is, miért ebben a szövegben fordul elő annyi átemelés az eredetiből, amely gesztus azonban nemcsak szóhoz juttatja az eredeti kritika nyelvét, hanem egyszerre szét is forgácsolja, felosztja, vagyis bekapcsolja a kritikát saját kritikai diszkurzusába (éppen a *Csipesszel a lángot* tanulmánykötetet bíráló megjegyzések kapcsán). Ez kiváltképp akkor hoz létre egy sajátos feszültséget a szövegben, amikor a kritika „saját történeti és ideológiai beá-

gyazottságáról” (36.) van szó, ugyanis Somogyi szövege az értékelő távlat és kommentár helyett azáltal legitimálja és támogatja Margócsy írásának érveit, hogy nem (csak) idézi az eredeti szöveget, hanem függő beszéd használatával közvetíti annak következtetéseit. Ez az eljárás hasonlóan működik az egész kötetben, amikor a kortárs irodalomkritika ideológiai beágyazottsága kerül középpontba.

Az olvasás mint átrajzolás és az Ellentétek metszéspontjában című szövegeket elsősorban a hiba fogalma kapcsolja össze. Az előbbi kritika maga is a „mű-hibákkal” foglalkozó Szilágyi Zsófia-tanulmánykötet kulcsszavával dolgozik, miközben utóbbi Sári B. László politika és irodalom viszonyát értelmező kötetének olvasási stratégiái által feltárt hiátusokat elemzi, azokat az irodalomkritika- és történetrelációjában hibaként azonosítva. A hiba kitartó olvasása azonban Somogyi kötetében másként is megmutatkozik: a hiba írásává válik. Amikor ugyanis a kritikairás citációs gyakorlatának fentebb vázolt (metakritikainak is nevezhető) dinamikája nem a kritikai beszédmód részét képezi, hanem a bemutatás, a recenzált kötet hangjának megszólaltatása és ilyen módon javarészt az afirmáció a célja, akkor érthetővé válik, hogy *A tetten érhetetlen „másik”* című szöveg miért mutat az addigi kötetstruktúrát szervező kritikai megoldásoktól teljesen eltérő irányba. A szöveg utolsó oldalán egyébként ez a fejezetcímek hibás kurziválásában is megjelenik – a hiba mintegy észrevétlenül beíródik a hibára csak egyszer nem reagáló kritikus szövegébe. (Persze, itt a kritikairás intézményének és funkcióinak tekintetében valószínűleg jelentős különbségek fedezhetők fel a kritikai és a metakritikai aktusok végrehajtásában). Végül soron mégis elgondolkodtató, hogy ez az egyetlen fejezet, amely a vizsgált kötet teljesítményében megállapított hiányosságok betöltését mint az utószó szupplementumában végrehajtható ígéretet a (saját) kritikusi feladat részének tekintti, azonban éppen egy sajátos utószóban távolítja el magától annak végrehajtását. („Így az olvasóra, netán a kritikusra marad ennek a modellnek a kibontása...” 65.).

A *Félkomoly apák* című szövegnek a kötetben megtalálható a tulajdonképpeni párdarabja is, hiszen *Az anglista mint mímus* szintén értelmezhető a már említett „tessera”-fogalom felől, azonban immár nem úgy, mint a Kalmár-könyv kritikája esetében, tehát nem a mester és tanítvány viszonyában végrehajtott tudatos kritikai distancia kialakítása által, hanem implicit módon, a Bényei-kötet értelmezését és bemutatását kísérő kontextualizálás precizításra és részletességre építő folyamatában. Somogyi ebben az esetben ugyanis a vizsgált kötet szerzőjének addigi munkásságát is úgy kapcsolja be az aktuális analízisbe, hogy az angol irodalom történeti vonatkozásait és a különböző teoretikus kérdéseket egyaránt mérlegeli és összefüggéseik viszonyrendszerébe helyezi Bényei recenzált kötetét. A Bényei-szöveg előszavából kiolvasható „apologetikusságot és egy jó adag öniróniát” (78.) ilyen módon maga Somogyi élezi ki először, oldja fel második és magyarázza harmadik lépésben. Ezt követően a szerző számára szinte magától adódik az alkalom, hogy az aktuális kötet recenzálása során Bényei korábbi írásából is idézzon. Ez a tessera-i szövegmodell összességében azért nem von le semmit a *Metakritika* vizsgált fejezetének teljesítményéből, mert *Az anglista mint mímus* immár nem kritikaként, hanem tanulmányként válik olvashatóvá.

A szöveg mindemellett olyan határkő formáját ölti a kötetben, amely bizonyos értelemben lezárja Somogyi Gyula addigi kritikairási „modelljét”, ugyanis *Az ang-*

*lista mint mím*ustól kezdve egy olyan irány és módszer artikulációja tapasztalható, amely a további kritikák nyelvét és szemléletmódját is egyaránt meghatározza: egyre nagyobb szerepet kap a kontextualizáció, a különböző szerzők előző munkáinak becsatornázása az aktuális kötet vizsgálatába, az elméleti kérdések és világirodalmi horizontok felmutatása és összehasonlítása. Ezért lehetséges az, hogy Kalmár újabb kötetének interpretatív igényű kritikája (*Változatok a szubjektumra*) már egyáltalán nem emlékeztet a *Félkomoly apák* textuális műveleteire, hanem sokkal inkább a *Testek a vásznon* című könyv kiegészítéseként, s ezáltal a kritika feloldásaként olvasható.

Ami a vállalkozás narratív struktúrája alapján felszínre jöhet, az az, hogy Somogyi Gyula *Metakritika* című kötete a Hamann, Herder és Kant fémjelezte kritikai tervezet értelmében tehát bizonyosan nem nevezhető metakritikának. Az, hogy a kötet alcímében jelzett ezredfordulót követő alakzatok feltárása önmagára zárul, s a *Metakritika* ezáltal a saját praxis útjelzőiből létrehozott tablóként, vagyis egy ígért narratíva nyomaként olvasható, azonban a kritikaírás sajátos, önmagát működtető és fenntartó gépezetéről is tanúságot tesz. Ennek nyilvánvaló hozadéka valójában éppen annak felismerése lehet, hogy a metakritika ellenállás a kritikai állásfoglalással szemben, és annak lehetetlensége egyszerre. Mintha éppen ebben állna annak a kötetnek a teljesítménye, amely a címadás gesztusa felől olvastatja a szöveget, annak, amely a magyarázó-kommentáló-összegző narratív kísérletek helyett az egyes recenziók és kritikák párbeszédére bízta a narratíva létrehozását, annak, amely tulajdonképpen nem is kíván kritika lenni. Mintha a metakritika már mindig is az olvasás volna. (*Műút-könyvek*)

PATAKI VIKTOR

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ
Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége
Tipográfia: Kass János
Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége
Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató
Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.